

Секція 15. Сучасні проблеми соціальної та гуманітарної освіти.

Інклюзивна освіта

Рібцун Ю. В.,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,

старший науковий співробітник відділу логопедії

Інститут спеціальної педагогіки імені Миколи Ярмаченка НАПН України

м. Київ, Україна

**ЛІНГВІСТИЧНА ПІДГОТОВКА ДІТЕЙ ІЗ ТЯЖКИМИ
ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ**

Активна інформатизація суспільства, докорінне реформування української середньої та вищої школи актуалізують потребу безперервної освіти у триаді «дошкільник – учень – студент». Ефективне впровадження у гуманістичній парадигмі, на основі рівних прав і можливостей, сучасних освітніх технологій має починатися саме з дошкільця, де чи не найвідповідальнішим є етап підготовки дітей до шкільного навчання.

Питаннями фізіологічної (повноцінне функціонування органів і систем), соціальної (адаптаційної, комунікативної), психологічної (мотиваційної, інтелектуальної, лінгвістичної, емоційно-вольової) готовності займалося широке коло дослідників у галузі як загальної (Д. Векслер, О. Венгер, Ю. Гільбух, М. Гінзбург, Н. Гуткіна, А. Керн, Л. Кондратенко, С. Коробко, В. Логінова, В. Мухіна, М. Піддьяков, З. Шинтар та ін.), так і спеціальної (Л. Вавіна, Е. Данілавічюте, А. Колупаєва, Т. Ілляшенко, А. Обухівська, І. Омельченко, Ю. Рібцун, Є. Соботович, Н. Стадненко, В. Тарасун, В. Тищенко, Л. Трофименко та ін.) психології та педагогіки [1].

Лінгвістична підготовка до шкільного навчання є особливо актуальною для дітей із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ), у яких спостерігаються нестійкість чи повна відсутність спрямованості уваги на звукову, лексичну та граматичну складові мовлення, недостатній слуховий

і смисловий контроль, вербальне та невербальне прогнозування, труднощі в оволодінні навичками фонематичного, складового, морфологічного, синтаксичного аналізу та синтезу [2]. У цій публікації зупинимось на морфологічному аспекті лінгвістичної підготовки до шкільного навчання.

Морфологічна антиципація передбачає домовляння дошкільником однорідних морфологічних маркерів – суфіксів чи префіксів, кожен з яких має своє відповідне значення. Зокрема, суфікси *-чик-* (для іменників чоловічого роду) та *-ечк-* (жіночого роду) означають, що істота чи неістота, про яку йде мова, маленька за розміром (паль..., стіль..., олів...; подуш...а, лож...а, шиш...а), а *-ищ-* – навпаки, величезна (сом...е, вовч...е, ведмед...е); префікс *від-* (...кинути, ...пливти, ...летіти) означає віддалення, а *під-* – наближення (підійти, під'їхати, підбігти). Саме за допомогою мисленнєвих операцій порівняння та співставлення, вміння аналізувати та робити умовиводи діти оволодівають навичками не лише прогнозування, а й словотворення, автоматизують правильну звуковимову (для наведених прикладів – звуки [д], [ч], звукосполучення (шч)).

Морфологічний аналіз переплітається як зі звуковим, так і зі складовим аналізом, а також тісно пов'язаний із розвитком фонематичного сприймання. Саме завдяки останньому, шляхом порівняння слів за звучанням і значенням, співставлення зміни звучання слова та його граматичного значення, встановлення аналогії, розвитку слухової уваги під час сприймання мовлення, мимовільного та довільного оперування морфологічним складом слова, діти краще сприймають і розрізняють флексії слів, префікси у спільнокореневих словах, спільні суфікси, прийменники в реченнях та слова однорідної складової структури, що є надзвичайно важливим при формуванні навичок читання та письма (Т. Воробйова, Ю. Гаркуша, Н. Дурова, Д. Ельконін, Л. Козирєва, О. Крупенчук, Р. Лалаєва, Л. Лопатіна, В. Орфінська, О. Пожиленко, Ю. Рібцун, Н. Серебрякова, Є. Соботович, Т. Ушакова, Т. Філічева,

А. Шахнарович, Ж. Шиф та ін.). Цінним для подальшого шкільного навчання є спрямованість уваги на звуко-складове оформлення слова, орієнтування дошкільника на звукову форму морфем, засвоєння їх предметно-синтаксичного значення, співвіднесення звукового складу слова зі змінами його граматичного значення (А. Захарова, І. Кітроська, В. Орфінська, М. Попова, Ж. Шиф та ін.).

На думку Ж. Шиф, виокремлені шляхом морфологічного аналізу частини слів являють собою цілісні блоки, що складаються зі сполучень компонентів, які виділилися завдяки фонетичному аналізу. Виокремлений звукокомплекс поєднується з певним значенням, а далі відбувається генералізація (тобто узагальнення) і перенос засвоєного звукокомплексу на позначення аналогічного змісту. Таким чином у свідомості дитини формується морфологічний стереотип (А. Шахнарович).

Засвоєння граматичних і словотворчих моделей забезпечується сформованістю сукцесивного синтезу, а в організації парадигматичних рядів провідну роль відіграє симультанний синтез, що вказує на необхідність проведення цілеспрямованої логопедичної роботи у цьому напрямку.

Засвоєння граматичних морфем сприяє більш диференційованому сприйманню звукового оформлення слова, що зумовлює значне збільшення обсягу лексичного складу мовлення. Як зазначають В. Виноградов, Л. Виготський, О. Леонтєв, О. Лурія, надзвичайно важливим фактором збагачення словника є засвоєння дитиною семантики слів, при цьому лексичне (предметне) значення слова втілено у його корені, а дериваційне – у словотворчих суфіксах. Вміння виокремлювати спільні флексії на основі співставлення допомагає дошкільникам краще засвоїти родові та числові характеристики слів (лампа-а-а – вона-а-а-а – жіночий рід, вовки-и-и – вони-и-и – множина), суфікси та префікси,

зокрема їх спільні значення (цукор-ниц-я, суп-ниц-я, миль-ниц-я – місткість; пере-летів, пере-стрибнув, пере-йшов – переміщення).

Доцільно називати дошкільникам ряд слів, акцентовано виокремлюючи ту чи іншу морфему. Стануть у нагоді і графічні позначення, які допоможуть дітям із ТПМ сфокусуватися на тій чи іншій морфемі, визначити її місце у слові (на початку, в середині чи в кінці), звичайно, без уживання лінгвістичної термінології, а оперуючи лише знаками (зоровий рівень).

Шляхом практичного оперування словами, співставлення лексем одного й того самого морфемного ряду, вибудовування морфемних ланцюжків відбувається формування «чуття мови» і встановлення тих умовиводів, які знадобляться дітям у період шкільного навчання. Діти можуть плесками «ловити» в морфологічному ряду як окремі морфemi (наприклад, суфікс *-ечк-* серед *ик, ок, ечк, чок, ечк, очк* тощо), так і слова з ними (стілчик, подушечка, котик, ложечка, сливка тощо) (слуховий рівень), придумувати лексеми із тією чи іншою морфемою (наприклад, префіксом *під-* – підліз, підповз, підбіг тощо) або із закушеним кінчиком язика розкладати на купки предметні зображення, назви яких містять різні морфemi (наприклад, флексії *-и* та *-і*: огірки, вовки, олівці, книжки, стільці, горобці тощо) (рівень уявлень).

Таким чином, спочатку морфологічний аналіз відбувається пасивно – за наслідуванням і спряжено з учителем-логопедом, далі – з опорою на рух (зокрема завдання «Тік-так»: наприклад, вимовляємо кореневу частину з нахилом голови в один бік, суфіксальну – в інший бік (ляль-ка) і графічні схеми (руховий і зоровий рівні), згодом – у зовнішньому мовленні, тобто з опорою на морфemi (слуховий рівень), і наостанок – за уявленнями, тобто у внутрішньому плані, без використання зорової та слухової опор.

Морфологічний синтез формується у дітей із ТПМ шляхом утворення лексем засобом суфіксального, префіксального словотворення,

використання способу складання основ. Учитель-логопед пропонує дошкільникам гру «Розумні долоньки», в одній із яких ніби розміщена коренева частина, а в іншій – префіксальна чи суфіксальна. З'єднуючи долоньки, діти утворюють слово (зай + чик = зайчик, за + їхати = заїхати). Ускладненням завдання може бути надання дитині лексеми не у відсіченій, а у повній формі (пес + ик = песик, але стіл + ик = столик). Підказками можуть слугувати віршовані рядки, в яких потрібно утворити нові слова за допомогою однотипних морфем на основі аналогії чи з опорою на власний лінгвістичний досвід: «Хліб кладемо в хліб-ницю, ну а мило – в... (міль-ницю)».

Від спряженого промовляння з учителем-логопедом новоутворених слів переходять на зоровий рівень, де дошкільникам пропонується опора у вигляді різного роду морфологічних схем та ілюстративного матеріалу, який озвучується як учителем-логопедом, так і дитиною, далі – на слуховий, на якому педагогом репрезентується лише мовленнєвий матеріал.

Отже, лінгвістична підготовка дітей із ТПМ до шкільного навчання, зокрема її морфологічний аспект, сприяє цілісному удосконаленню усного мовлення, слугує для профілактики помилок при читанні та письмі, створює сприятливий фон для засвоєння шкільних програм із предметів мовного циклу.

Література:

1. Рібцун, Ю. В. (2016) Дошкільнятко: корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення. Тернопіль. Мандрівець. 192 с.
2. Рібцун, Ю. В. (2018) Комплексна психолого-педагогічна оцінка розвитку дітей з 2 до 18 років. *Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів*. Київ. С. 149–156